

УДК: 373.5.016:911.3:314

ОЛЕКСАНДР ФЕДІЙ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Стаття присвячена проблемі вивчення демографічної політики в шкільному курсі географії у 8 класі. Розкрито поняття «демографічна політика», дана характеристика сучасним напрямом всіх заходів у різних країнах. При цьому головну увагу приділено важливості формуванню знань про заходи держави про покращення демографічного стану в умовах світових глобальних перетворень та української демографічної кризи.

Ключові слова: демографія, демографічна політика, географія, викладання географії

У шкільному курсі географії за новими програмами вкрай мало часу присвячується висвітленню тем, які характеризують територіальну організацію та життєдіяльність населення світу і України. Для розуміння багатьох демографічних процесів важливим є вивчення структурно-динамічних особливостей розвитку населення, які важливі для збереженні морального, психологічного, фізично здорового стану молоді. Чисельність населення та його динаміка є об'єктом дослідження багатьох наук, але на географію покладаються функції виявлення територіальних закономірностей життєдіяльності людей, їх особливостей стану відповідно до природних чи соціально-економічних умов, забезпечення трудових ресурсного потенціалу у майбутньому. Держава реагує на будь-які зміни щодо кількісного та якісного складу населення, про що свідчить значна кількість заходів, які входять до системної демографічної політики. Це і викликає значний інтерес до вивчення демографічної складової шкільної географії та активізує дослідження науковців щодо тенденцій формування майбутнього суспільства як окремих країн, так і світу в цілому.

Аналіз джерел. Відомості про демографічну політику в більшості підручниках з географії висвітлені опосередковано. Авторами увага акцентується лише на гострих фактах про динаміку кількісних показників (різкі зростання або зменшення чисельності населення, великі відтоки чи притоки мігрантів тощо) або погіршенні якісних характеристик (зниження тривалості життя тощо). У підручниках В. М. Бойко, І. Л. Дітчука, Л. Б. Заставецької (Бойко, 2016), Л. М. Булави (Булава, 2016), Т. Г. Гільберг, Л. Б. Паламарчук, В. В. Совенка (Гільберг, 2016), С. Г. Коберніка, Р. Р. Коваленка (Кобернік, 2016), П. О. Масляка, С. Г. Капіруліної (Масляк, 2016), В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварової, А. І. Довгань (Пестушко, 2016) розкрито визначення поняття «демографічна політика» і наведені приклади конкретних заходів в різних країнах світу.

В основному всі автори висвітлюють демографічну політику у світі через заходи обмеження народжуваності в країнах з демографічним вибухом, а ситуацію в Україні представляють як приклад демографічної кризи.

Цікавий підхід до розкриття поняття мають С. Г. Кобернік та Р. Р. Коваленко. Демографічна політика у їхньому розумінні – це певне обмеження прав людини (Кобернік, 2016, с. 249). Авторі наводять як аргумент відсутність заходів по обмеженню кількості дітей у США, а кожна сім'я має право сама вирішувати їх кількість. Учні закладів середньої освіти повинні знати різні підходи і напрями щодо регулювання кількісного та якісного складу населення.

Метою статті є розкриття методичних підходів щодо формування знань учнів 8-го класу з демографічної складової шкільної географічної освіти, зокрема, про демографічну політику в різних типах країн.

Виклад основного матеріалу. Реформи середньої освіти відобразилися не в найкращій спосіб для усвідомлення учнями знань про населення світу та України. За новими програмами (Навчальні програми 2017, 2017...) на курс географії України у 8-му класі покладено завдання сформувати фундаментальні демографічні поняття: «природний рух», «народжуваність», «смертність», «статеві-вікова структура», «тривалість життя», «демографічна політика». На вивчення населення за відведений програмою час учні повинні опрацювати статистичний матеріал, встановити причинно-наслідкові зв'язки щодо виокремлення особливостей типів відтворення населення, аналізувати факти щодо якісних і кількісних характеристик населення світу та України. Усвідомлюючи особливості сучасної демографічної політики в різних регіонах світу та Україні, учнів поглиблюють знання про населення, визначають її роль у формуванні майбутнього суспільства.

Населення країн можна розглядати у багатьох смислових площинах, а саме, як: компонент країни, фактор розвитку, проблемний об'єкт. Ці підходи сприяють усвідомленню різносторонньої ролі демографічних процесів у країні. Кількісні та якісні параметри населення країни виступають у ролі стимулу розвитку території чи її занепаду. Демографічні процеси постійно оновлюють параметри населення, причому як у позитивному, так і в негативному напрямку. Проблемність життєдіяльності населення виявляється у багатьох аспектах: економічних, соціальних, екологічних тощо. Але демографічні процеси можуть бути визначальними для подальшого розвитку країни, її перспективного майбутнього.

Сформувавши поняття, які розкривають кількісні та якісні аспекти життєдіяльності населення в різних країнах, можна обговорювати демографічну ситуацію – природно-історичний стан населення, для якого характерний певний режим відтворення, кількісний та якісний його склад.

Уявлення про демографічну ситуацію в учнів можна створити за рахунок фактів про населення країн. Наприклад, найголовнішими ознаками бідних країн є природний приріст вище 12‰, значна частка дітей у загальній структурі чисельності населення, низька тривалість життя. Розвиненим країнам притаманна протилежна ситуація – низький показник природного приросту, значна частка осіб пенсійного віку, високий показник тривалості життя. Тобто, на основі демографічної ситуації в країнах можна формувати поняття «демографічна проблема», для якої характерні нестійкі показники відтворення населення, погіршення його структури. У 8-му класі учні повинні оперувати поняттями, які характеризують глобальні демографічні проблеми на рівні причинно-наслідкових зв'язків.

Для однієї групи країн проблемою є демографічний вибух з усіма його наслідками, для інших – криза. Крайнім проявом демографічної кризи є скорочення чисельності населення (депопуляція), а для деяких країн характерне погіршення його якісних характеристик (старіння нації), що у майбутньому може призвести до втрати населення. Якщо наслідки демографічного вибуху поширюються на весь світ в цілому, то проблема депопуляції має вирішуватися лише в окремих країнах. Тобто, зростання чисельності населення в одній країні є елементом демографічного вибуху за умов темпу приросту понад 12‰.

Основними ознаками природного приросту є його диференціація по країнах. Він є дуже високим у більшості країн Азії, Африки, Океанії, Латинської Америки і перевищує 12‰. За рахунок природного приросту в цих країнах відбувається і зростання чисельності населення в усьому світі. Таку ситуацію у найбідніших країнах світу вчені називають демографічним вибухом – різке зростання чисельності населення у зв'язку із позитивними показниками народжуваності і зниженням показників смертності. Поняття «демографічний вибух» може бути сформованим в результаті роботи учнів із статистичним матеріалом, географічними картами, а також схемою (рис. 1).

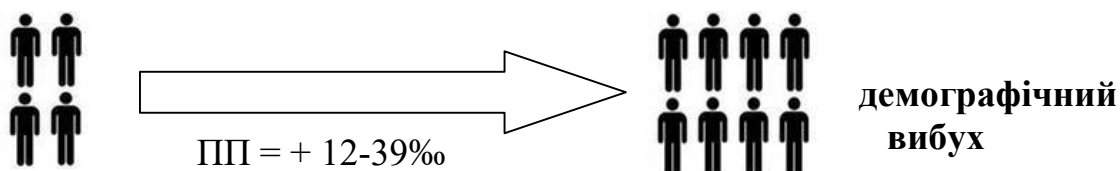

Рис. 1. Схематичний образ поняття «демографічний вибух»

Протилежною ситуацією демографічному вибухові є депопуляція – довготривале скорочення чисельності населення. Іноді її називають «вимирання нації». Учні повинні пригадати це поняття на прикладі знань по Україні і розширити дані про нього за рахунок статистичної інформації, географічних карт і схеми (рис. 2) (Федій Олександр, 2014).

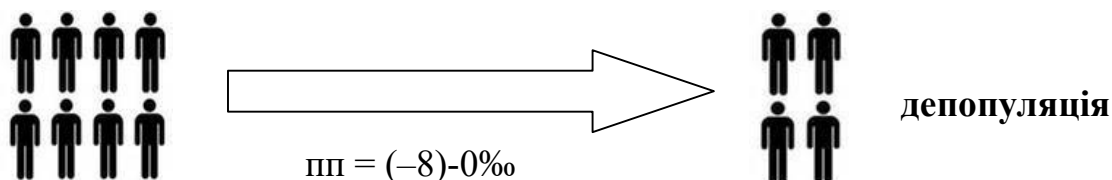

Рис. 2. Схематичний образ поняття «депопуляція»

Значна кількість інформації щодо всіх складових природного приросту може бути узагальнена по країнах у вигляді поняття «тип відтворення». Нове поняття, з одного боку, є узагальнюючим для країни, з іншого – конкретним для груп країн. Необхідність його формування полягає в умінні виділяти найсуттєвіші ознаки демографічних процесів у світі і прив'язувати їх до конкретної країни. Спочатку необхідно оголосити учням, що науковці виділяють два основні типи відтворення населення. Перший характерний для країн, які мають високий або середній соціально-економічний розвиток, другий – притаманний країнам, що розвиваються. На основі наведених прикладів учителя про особливості соціально-економічного стану країн учні повинні в результаті обговорення виділити істотні ознаки таких груп країн щодо їх демографічної характеристики. Для кращого сприйняття типів відтворення учні можуть заповнити таблицю (таблиця 1) (Федій Олександр, 2014).

Характерні ознаки I і II типів відтворення населення світу

Ознаки типу відтворення	Тип відтворення	
	I тип	II тип
народжуваність	«н» або ↓	«Н» або ↑
смертність	«с» або ↓	«С» або ↓
природний приріст	«пп» або ↓ 12‰	«ПП» або ↑ 12‰
кількість дітей на одну жінку	1-2	3-9

Зазначені демографічні проблеми потребують їхнього вирішення як у межах кожної країни, так і на глобальному рівні. У сучасному суспільстві система регулювання відтворення населення зазнала якісних змін, які полягають в тому, що біологічні механізми керування природним рухом населення значною мірою замінені соціальними. Мова іде про свідоме стимулювання або стримування народжуваності і природного приросту, покращення якості життя, зокрема продовження його тривалості, регулювання ситуації щодо статеві-вікової і сімейно-шлюбної структури. Відомо, що в європейських країнах заходи спрямовані на родину, а через неї – на народжуваність. Розглядаючи опорно-інформаційний сигнал (ОІС) (рис. 3), учні повинні відтворити поняття «демографічна політика» – цілеспрямовану систему законодавчих, пропагандистських, фінансових, економічних заходів держави у сфері регулювання чисельності населення, його структури, якості життя. Знання про основні заходи демографічної політики в Україні допоможуть розширити дане поняття. Міграційна політика являє собою комплекс стимулюючих чи стримуючих заходів по покращенню демографічної ситуації шляхом впливу на еміграцію та імміграцію. За умов практичного вичерпання потенціалу демографічного зростання населення вона є чи не єдиною можливістю збільшення загальної чисельності населення країни. Саме міграційний вплив може компенсувати природне зменшення населення і виявлення спільних і відмінних рис демографічної політики в різних групах країн. Так, спільними рисами є вплив на зниження показників смертності, особливо дитячої, підвищення тривалості життя тощо.

Подальша робота з формування поняття «демографічна політика» може відбуватися при обговоренні конкретних заходів у країнах. Наведені учителем приклади, факти, гасла учням необхідно занести у табличній формі і пояснити хід свої думок. Наприклад, виплати матеріальної допомоги матерям, відпустка до пологів, відпустка по догляду за дитиною до трьох років, сімейні матеріальні допомоги, формування мережі дитячих установ, житлові пільги молодим сім'ям, заохочення до пізніх шлюбів, першочергове отримання житла малим родинам, безкоштовне утримання однієї дитини у дошкільному закладі, примусова стерилізація, підвищення віку вступу в шлюб, дошлюбне медичне обслуговування. Гасла запропонувати наступні: «Одна родина – одна дитина», «Примножимо традиції багатодітної родини», «Кожній родині – не одну дитину», «Дві або три дитини – досить», «Невелика родина – щаслива родина». Для кращого розуміння проблеми учні можуть придумати власні приклади реклами для того чи іншого напрямку демографічної політики (Федій Олександр, 2014).

Багатогранність демографічної політики ускладнює вивчення всіх процесів учнями 8-го класу. При підготовці до уроків учителю необхідно розробити не просто детальну схему заходів держави, а й врахувати вікові особливості учнів. Особлива увага повинна бути приділена поняттям, які є багатофакторними щодо демографічного матеріалу, так як фіксують пізнання зв'язків, закономірностей між об'єктами і процесами. До таких понять належать «народжуваність» і «смертність». Процес уявлення народжуваності в учнів 8-го класу не становить великих труднощів. Образ немовляти можна створити шляхом демонстрації фото, або звернутися до учнів і запропонувати їм пригадати своїх маленьких братиків і сестричок. Кожен учень у змозі виділити найсуттєвіші ознаки цього образу. Для формування поняття «смертність» учителю необхідно володіти надзвичайними якостями, так як у багатьох людей, а особливо у дітей, воно може асоціюватися із неприємними життєвими подіями. Для цього необхідно учням пояснити, що будь-яка жива істота, у тому числі і людина, має кінець і початок свого життя. Смерть – завершальна фаза індивідуального існування кожного організму. Уявлення про смертність можуть створити війни, надзвичайні події, хвороби. Після надання даним поняттям певного образу, слід разом з учнями дати визначення, акцентуючи увагу на тому, що і народжуваність, і смертність є процесами. Перший пов'язаний із народженням дітей у сукупності осіб, що складають покоління, другий – вимирання поколінь, що складається із одиничних смертей різного віку. На цьому етапі корисно буде використати можливості учнів до асоціативного мислення, і тому,

доцільне використання для народжуваності символу радості 😊 і для смертності – суму ☹️. У подальшому навчанні використовувати ці символи і у формулах при розв'язуванні задач, і у поясненні інших демографічних процесів (Федій Олександр, 2014).

Введення до системи знань сформованих на уроках демографічних понять необхідно продовжити під час вивчення країн у подальших курсах навчання. Розширення обсягу засвоєних понять сприяє більш глибокому розумінню всього навчального матеріалу. Поряд із типовими демографічними процесами у світі подібні відбуваються в окремих країнах, але мають специфічні риси.

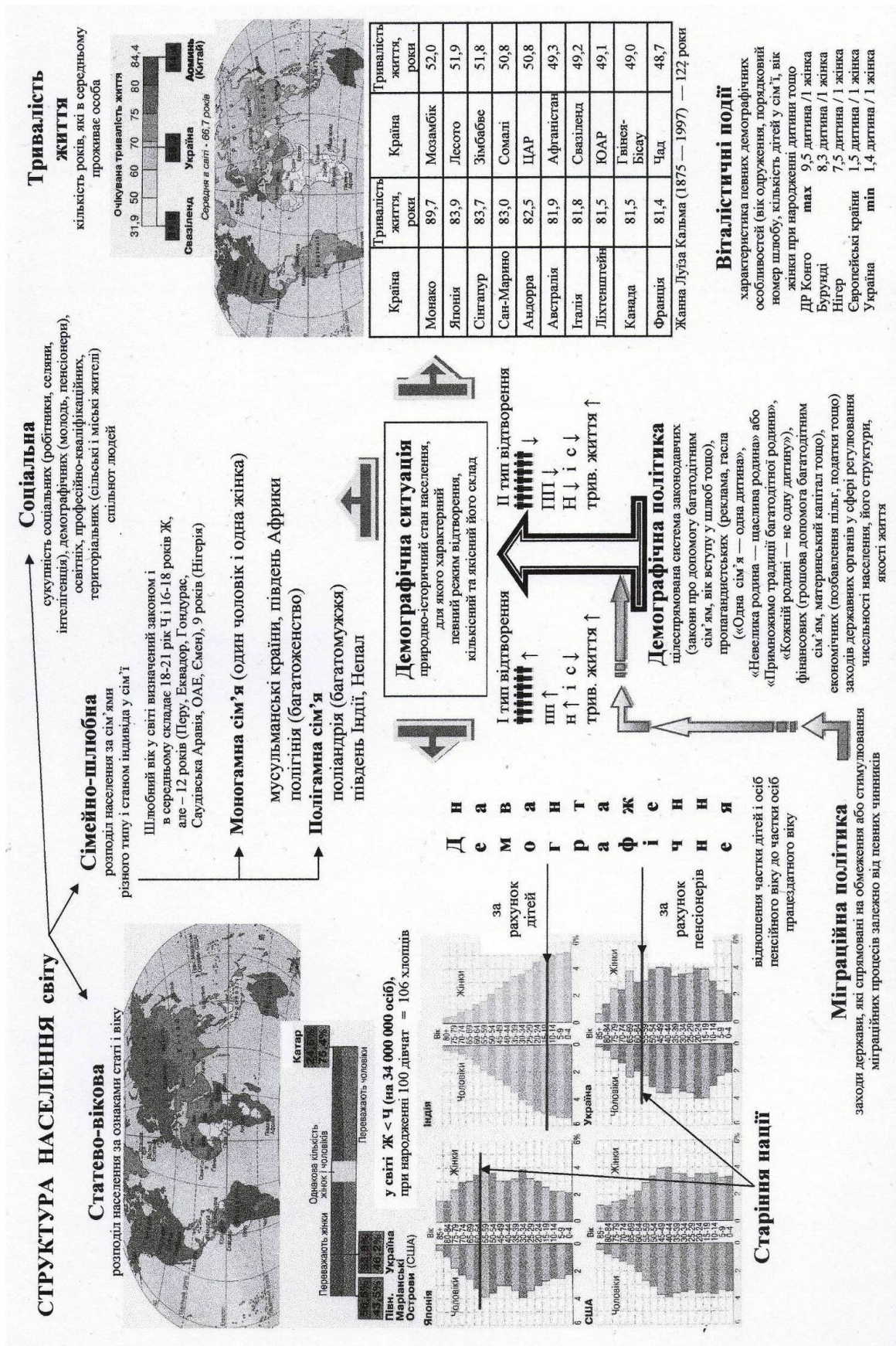

Рис. 3. Демографічна політика та її напрями в різних типах країн

Висновки. Сучасна навчальна програма з географії за 8-й клас суттєво відрізняється від попередніх. Вивчення населення на уроках географії може відбуватися лише при поєднанні значного досвіду вчителя та хорошого теоретичного забезпечення навчального процесу. Учні 8-го класу не зможуть засвоїти весь набір демографічних відомостей про населення, так як вікові особливості обмежують розуміння багатьох фактів і процесів, зокрема, в демографічній політиці держави. Так, вчителю з великою майстерністю необхідно пояснювати учням сімейно-шлюбні відносини у країнах світу, заборону абортів тощо. Головним є донесення до учнів інформації, яка сформує у них основні поняття про життєдіяльність населення у світі та Україні, стимулює до певних висновків щодо напрямів державних заходів. Учні 8-го класу із розумінням повинні давати визначення поняттям, виділяти їх основні властивості, розглядати у системі різноманітних зв'язків і відношень при формуванні демографічної політики.

Список використаних джерел

- Бойко, В. М., Дітчук, І. Л., Заставецька, Л. Б. (2016). *Географія: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Кам'янець-Подільський* : Абетка
- Булава, Л. М. (2016). *Географія: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків* : Ранок.
- Гільберг, Т. Г., Паламарчук, Л. Б., Сovenko, В. В. (2016). *Україна у світі: природа, населення: підруч. для 8-го класу загальноосвіт. навч. закл. Київ* : Грамота.
- Кобернік, С. Г Коваленко, Р. Р. (2016). *Географія : підруч. для 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД.*
- Масляк, П. О., Капіруліна, С. Г. (2016.). *Географія: підруч. для 8-го класу загальноосвіт. навч. закл. Київ; Кам'янець-Подільський* : Аксіома.
- Навчальні програми 2017, 2017. Географія (6-9 класи) [Електронний ресурс]* – Режим доступу: <https://super.urok-ua.com/navchalni-programi-2017-geografi.../>
- Пестушко, В. Ю., Уварова, Г. Ш., Довгань, А. І. (2016). *Географія : підруч. для 8-го класу загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза.*
- Федій Олександр (2014). *Формування демографічних понять у процесі навчання економічної і соціальної географії : монографія.* Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка.

References

- Boiko, V. M., Ditchuk, I. L., Zastavetska, L. B. (2016). *Heohrafiia: pidruch. dlia 8 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. Kamianets-Podilskyi* : Abetka
- Bulava, L. M. (2016). *Heohrafiia: pidruch. dlia 8 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. Kharkiv* : Ranok.
- Hilberh, T. H., Palamarchuk, L. B., Sovenko, V. V. (2016). *Ukraina u sviti: pryroda, naselelnia: pidruch. dlia 8-ho klasu zahalnoosvit. navch. zakl. Kyiv* : Hramota.
- Kobernik, S. H Kovalenko, R. R. (2016). *Heohrafiia : pidruch. dlia 8-ho klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Kyiv: Litera LTD.*
- Masliak, P. O., Kapirulina, S. H. (2016.). *Heohrafiia: pidruch. dlia 8-ho klasu zahalnoosvit. navch. zakl. Kyiv; Kamianets-Podilskyi* : Aksioma.
- Navchalni prohramy 2017, 2017. Heohrafiia (6-9 klasy) [Elektronnyi resurs]* – Rezhym dostupu: <https://super.urok-ua.com/navchalni-programi-2017-geografi.../>
- Pestushko, V. Yu., Uvarova, H. Sh., Dovhan, A. I. (2016). *Heohrafiia : pidruch. dlia 8-ho klasu zahalnoosvit. navch. zakl. Kyiv: Heneza.*
- Fedii Oleksandr (2014). *Formuvannia demohrafichnykh poniat u protsesi navchannia ekonomichnoi i sotsialnoi heohrafiu : monohrafiia.* Poltava : PNPU imeni V. H. Korolenka.

FEDII O.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

DEMOGRAPHIC POLICY IN A SCHOOL COURSE OF GEOGRAPHY

The article is devoted to the problem of studying demographic facts and processes in school geography of Ukraine. The significant need for students to study this topic is linked with social, economic, political and ecological processes from their own and public points of view. Realizing the peculiarities of contemporary demographic policies in different regions of the world and Ukraine, students deepen knowledge about the population, determine its role in shaping the future of society. The article deals with concepts of the «demographic policy», characteristics of modern measures of demographic policy in different countries. The main attention is paid to the importance of forming students' attitude towards state measures in the conditions of the global demographic explosion and the Ukrainian demographic crisis. This research was carried out within the performance of the problem to form the demographic concepts in schoolchildren's minds during the study of social-economic geography.

Key words: *demography, demographic policy, geography, geography teaching*

Стаття надійшла до редакції 11.10. 2018 р.